

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNALİSTİKA

TALAMA İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASI ZAMANI YARANAN MÜNAQİŞƏLİ İSTINTAQ ŞƏRAİTİNDƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYAN TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXSİN DİNDİRİLMƏSİNİN TAKTİKİ ASPEKTLƏRİ

Canpolad Daanov*

Xülasə

Dindirmə öz xarakterinə görə çoxplanlı, mürəkkəb hərəkət olub, kriminalistik, təşkilati, psixoloji və etik aspektlərə malikdir. Dindirilən şəxs düzgün ifadə vermək arzusunda olmayanda və yaxud müstəntiqin verdiyi suallara cavab verməkdən imtina etdiyi hallarda münaqişəli şərait yaranaraq dindirmə daha da mürəkkəb xarakter alır. Məqalə əsasən tamah xarakterli cinayətlərin araşdırılması zamanı yaranmış münaqişəli şəraitdə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin təşkilati, taktiki və bəzi psixoloji məsələlərinə həsr olunmuşdur. Eyni zamanda münaqişəli şəraitdə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı söhbət, qəfil faktor, ifadələrin detallaşdırılması, təqsirləndirilən şəxsə müstəntiqin hər şeydən xəbərdar olması təsəvvürü yaratmaq, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin müsbət mənəvi keyfiyyətlərindən istifadə, dolayı dindirmə, təkrar dindirmə və c. taktiki üsullardan istifadə edilməsi nəzərdən keçirilmişdir. Araşdırılan məsələ ilə bağlı nəticədə belə bir qənaət gəlinir ki, tamah xarakterli cinayətlər araşdırılmasında yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı taktiki-psixoloji üsullardan istifadə daha düzgün və tam ifadələrin alınmasına imkan yaradır.

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs, dolayı dindirmə, taktiki üsul, taktiki kombinasiya, məntiqi təsir, emosional təsir, inandırma metodu.

Talama ilə bağlı cinayətlərin araşdırılması zamanı spesifik xüsusiyyətlərə malik subyekti ilə fərqlənən və daha çox istifadə olunan istintaq hərəkətlərindən biri yetkinlik yaşına çatmayan şahid, şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsidir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən talamalarla bağlı cinayət işləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi müəyyən mənada araşdırmanın tam, obyektiv və hərtərəfli aparılmasının effektivliyini təmin edir. Digər tərəfdən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin əksər hallarda iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində marağı olmaması, yalan ifadə vermək və ya ifadə verməkdən imtina etməyə görə cinayət məsuliyyəti daşımaması təqsirləndirilən şəxsin dindirmə taktikasını şərtləndirən əsas amillərdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 233.10-cu maddəsinə görə dindirmənin əvvəlində müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin ona elan edilmiş ittiham üzrə özünü təqsirli bilib-bilmədiyini aydınlaşdırmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin cavabı müstəntiqə dindirmənin şəraitinin münaqişəli və ya münaqişəsiz olacağını müəyyən etməyə imkan verir. Əgər təqsirləndirilən şəxs elan edilmiş ittihamla özünü təqsirli hesab etməyərək yalan ifadə

---

* Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru

də verirsə və ya ifadə verməkdən imtina edirsə, bu dindirmənin münaqişəli xarakter daşdığı barədə xəbər verir. Bəzən təcrübədə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi həm münaqişəli, həm də ki, münaqişəsiz şəraitdə aparılır. Belə ki, təqsirləndirilən şəxs talama ilə bağlı cinayətin bir epizodu barədə düzgün ifadə verir, digər epizodları barədə yalan məlumat verir və yaxud ifadə verməkdən imtina edir. Belə olan hallarda müstəntiq həm münaqişəli, həm də münaqişəsiz şəraitdə aparılan dindirmələr üçün nəzərdə tutulmuş taktiki üsullardan istifadə etməli olur.

Bildiyimiz kimi, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs prosesin digər iştirakçılarında cinayət hadisəsi barədə daha çox məlumata malik olur. Bir qayda olaraq təqsirləndirilən şəxs cinayət işi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində maraqlı olmur. Məhz buna görə o, dindirmə zamanı cinayət hadisəsi barədə təhrif olunmuş ifadələr verir və ya ifadə verməkdən imtina edir. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin belə davranışı da dindirmədə münaqişəli şəraitin yaradılmasına səbəb olur. Münaqişəli şəraitdə dindirmə zamanı müstəntiqin əsas vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi onun tutduğu mövqeyinin yanlış olduğuna inandırmaq, yalan ifadə vermə hallarını ifşa etmək və obyektiv həqiqəti əks etdirən məlumatları əldə etməkdir.

Münaqişəli şəraitli dindirmə zamanı müstəntiq mümkün qədər yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsdən obyektiv həqiqəti əks etdirən etiraf ifadələri əldə etməyə çalışmalıdır. Düzdür, təqsirləndirilən şəxsin ifadələri digər sübut növlərindən heç bir hüquqi üstünlüyə malik deyil. AR CPM-in 126.6-cı maddəsinə görə isə təqsirləndirilən şəxsin cinayət törətməkdə öz təqsirini etiraf etməsi yalnız iş üzrə bütün sübutların məcmusu ilə təsdiq edildiyi halda ona qarşı ittihamın əsası kimi qəbul edilə bilər. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxsin ifadələri cinayət işi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Təqsirləndirilən şəxs cinayətin törədilməsində təqsirini etiraf edib, düzgün ifadələr verməklə istintaqa məlum olmayan yeni faktlar, hallar barədə müstəntiqə xəbər etmiş olacaqdır. Nəhayət, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin cinayət törətməkdə təqsirini etiraf etməsi, onun islah olunması, yenidən tərbiyələndirilməsi istiqamətində atılmış ilk addım olacaqdır.

Münaqişəli şəraitli dindirmə zamanı müstəntiq mütləq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə yalan ifadə vermənin, ifadə verməkdən imtinanın motivlərini aydınlaşdırmalıdır. Belə motivlərə cinayət məsuliyyətindən yayınmaq, yoldaşlıq borcunun düzgün dərk edilməməsi nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayan yaşlılarından olan cinayətin digər iştirakçılarını məsuliyyətdən yayındırmaq və ya məsuliyyətini yüngülləşdirmək, qisas almaq hissi, cinayətin azadlıqda olan digər iştirakçıları tərəfindən ondan qisas alınacağından qorxmaq, törətdiyi əmələ görə vicdan əzabı, qorxaqlıq, müstəntiqə olan antipatiya hissi və s. amilləri göstərmək olar. Müstəntiq ilk növbədə bu motivləri aşkar etməli və mümkün qədər onları aradan qaldırmağa çalışmalıdır.

R.S.Belkin ümumiyyətlə münaqişəli şəraitdə aparılan dindirmə zamanı istifadə olunan taktiki üsulları 3 qrupa bölür: 1) emosional təsir; 2) məntiqi təsir; 3)

taktiki kombinasiyalar. [1, s.616] Lakin bu bölgü şərti xarakter daşıyır. Belə ki, bir taktiki üsul bir şəraitdə təqsirləndirilən şəxsə emosional təsir etdiyi halda, digər şəraitdə isə məntiqi təsir etmiş olur. Məsələn: talama ilə bağlı cinayətlərdə sübutların təqdim edilməsi həm taktiki üsul, həm məntiqi təsir, həm də taktiki kombinasiyanın tərkib elementi kimi çıxış edir. Məhz bu səbəbdən də zənnimcə, R.Belkinin taktiki üsullarla bağlı təsnifatı məqbul sayıla bilməz.

Münaqişəli şəraitli dindirmə zamanı taktiki kombinasiyalar xüsusilə mühüm rol oynayır. Taktiki kombinasiyalar dedikdə, dindirilən şəxs tərəfindən mövcud istintaq şəraitinin düzgün qiymətləndirilməməsi nəticəsində öz iradəsi əleyhinə doğru ifadə verməsinə yönəlmiş üsullar başa düşülür [2, s.248]. Taktiki kombinasiyanın tərkibinə bir istintaq hərəkəti, bir neçə taktiki üsul və ya əməliyyat-axtarış tədbirləri daxildir [3, s.395]. Taktiki kombinasiyanı bəzən «psixoloji tələ», «istintaq hiyləsi» adlandırırlar. Taktiki kombinasiya yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin aldadılması kimi qiymətləndirilməməlidir. Dindirilən şəxsi aldatma - ona yalan məlumat vermə və ya həqiqətin təhrif edilmiş şəkildə təqdim edilməsi deməkdir. Taktiki kombinasiya isə dindirilən şəxs tərəfindən həm düzgün, həm də ki, yanlış başa düşülə bilən həqiqi faktlar əsasında yaradılmış şəraitdir.

Ümumiyyətlə, dindirmə zamanı taktiki kombinasiyaların refleksiv, yoxlama və təminedicilə növlerinden istifadə olunur. Dindirmə zamanı əsasən refleksiv taktiki kombinasiyalar tətbiq olunur. Refleksiv kombinasiyaların əsas məqsədi düzgün ifadələr əldə etmək, dindirilən şəxsdə müstəntiqin işin bu və ya digər halları barədə xəbərdar olub-olmaması təsəvvürünü yaratmaqdır. Təminedicilə kombinasiyalar isə dindirmə faktını gizli saxlamağa, təqsirləndirilən şəxsə unudulmuş halları yada salmağa xidmət edir. Yoxlayıcı kombinasiyalar vasitəsilə isə təqsirləndirilən şəxsin ifadələri yoxlanılır və qiymətləndirilir. Taktiki kombinasiyaların məzmununu ayrı-ayrı taktiki üsullar təşkil edir. Taktiki üsul isə müstəntiqin konkret halda rəşional və səmərəli davranış üsuludur [4, s.101]. Taktiki üsullar cinayət-prosessual qanunvericiliyə, habelə mənəvi prinsiplərə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan yetkinlik yaşına çatmayan dindirilən şəxsin şərəf və ləyaqətinin alçaldılması ilə bağlı olan taktiki üsullardan istifadə etmək, habelə fiziki, yaxud mənəvi zor tətbiq olunması yolverilməzdir. Münaqişəli şəraitdə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı aşağıdakı taktiki üsullardan ibarət olan kombinasiyalar istifadə olunur.

Söhbət - münaqişəli şəraitli dindirməyə müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslə kənar bir mövzu haqqında söhbət etməklə başlamalıdır. Söhbət müstəntiqə təqsirləndirilən şəxslə psixoloji əlaqənin yaradılmasına və onun haqqında əlavə məlumatların əldə edilməsinə imkan verir. Bu mövqedən çıxış edən A.B.Solovyov qeyd edir: “Psixoloji kontakt müstəntiqə dindirilən şəxsin fikir, düşüncələrini anlamaq və ondan düzgün ifadələri almağa yardım edən vasitədir. Bununla bərabər müstəntiq iş üzrə ona məlum olan faktları dindirilən şəxsə bildirmir” [5, s.10].

Söhbətin gedişində müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dünyagörüşü, əqli inkişafı, əhvalı, dindirməyə hazırlıq səviyyəsi, təqsirlən-

dirilənin ailədə həyat və tərbiyə şəraiti, təhsil və iş şəraiti, maraq dairəsi və vaxtı necə keçirməsi; yeniyetmənin xarakterinin xüsusiyyətləri, onun cinayətin törədilməsindən əvvəlki davranışı və s. ilə tanış olur. Söhbət zamanı müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə müəyyən psixoloji təsir etmiş olur. O, şəxsdə özü haqqında müsbət rəy formalaşdırır. Müstəntiq bununla yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə onu nümayiş etdirmiş olur ki, dindirmənin əsas məqsədi onun məsuliyyətini ağırlaşdıran, ittihamedic məlumatlar əldə etmək deyil, obyektiv həqiqəti müəyyən etməkdir.

Məlumdur ki, talama ilə bağlı cinayətlər üzrə dindirməyə çağırılan yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərin adətən gərgin psixi vəziyyətdə olmalarını nəzərə alaraq, müstəntiq həmin vəziyyəti aradan qaldırmaq məqsədilə onun marağına uyğun söhbətlər aparmalı, eyni zamanda onun müsbət keyfiyyətlərini tez-tez vurğulamalıdır [6, s.212]. Bildiyimiz kimi, dindirmə prosesual ünsiyyət formasıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı müstəntiq özünü təqsirləndirilən şəxsə dövlət hakimiyyət nümayəndəsi kimi deyil, etibarlı, özgən dərdini, acısını başa düşən şəxs kimi göstərməlidir.

Sübutların təqdim edilməsi - yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi üçün planın tərtib olunması, müəyyən olunacaq məlumatların dairəsinin, həmçinin təqdim olunacaq sübutların və taktiki üsulların müəyyən edilməsi vacib şərtlərdən biridir. [7, s.212] Yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadəsinin ifşa olunmasında işdə mövcud olan mötəbər sübutların təqdim edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu taktiki üsul təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadə vermə hallarını ifşa etmək və onu düzgün məlumat verməyə yönəltməkdir. Sübutları təqsirləndirilən şəxsə elan etməzdən əvvəl, onların həqiqiliyi yoxlanılmalı və təqsirləndirilən şəxsin bu sübutlara necə münasibət göstərəcəyi, öz ifadəsilə həmin sübutlar arasındakı ziddiyyəti nə ilə izah edə biləcəyi nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə, bu sübutlarla təqsirləndirilən şəxsin ifadəsinin yalan olduğunu üzə çıxarmaq mümkün deyildir. Təqdim olunan sübutlar təqsirləndirilən şəxsə müstəntiqin işin hallarından tam xəbərdar olması barədə fikir yaratmalıdır. Burada iki metoddan istifadə olunur. Birinci də elə sübutlar elan edilməlidir ki, onlar təqsirləndirilən şəxs üçün tam gözlənilməz olsun. Sübutların nümayiş edilməsində müstəntiqin məqsədi yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə yalan danışmağın mənasının olmaması və həqiqəti söyləmək fikrini formalaşdırmaqdır. İkinci metod isə dəlillərin az olmasına baxmayaraq, bəzən onlar sırasında elə təkzib olunmaz sübut olur ki, şəxs psixoloji cəhətdən onu inkar etməyə hazır olur. [8, s.82]

V.K.Smilqaytis müstəntiqlər arasında aparılmış sorğunun nəticələrinə əsaslanaraq göstərir ki, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində ekspert rəyləri, maddi sübutlar, video və audio çəkilişlər təqdim etməklə, digər sübut növlərindən fərqli olaraq daha səmərəli nəticələr əldə etmək olar. [9, s.13]

Dindirmə zamanı sübutlar müxtəlif üsullarla təqdim edilə bilər. Kriminalistik ədəbiyyatlarda əsasən sübutların təqdim edilməsinin 3 üsulunu qeyd edirlər:

- ifşaedic təsirin artan istiqamət üzrə sübutların təqdim edilməsi;

- dindirmənin ilk mərhələsində ən kəsərli sübutun təqdim edilməsi;
- bir dəfəyə bütün sübutların təqdim edilməsi.

K.Q.Sarıcalinskaya isə sübutların təqsirləndirilən şəxsə iki qaydada elan olunduğunu göstərir: 1) sübut tamamilə; 2) sübut epizodlarla. [10, s.135]

Hər bir halda sübutların elan etmə üsulu konkret şəraitdən və təqsirləndirilən şəxsin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilməlidir. Xüsusilə, talama ilə bağlı cinayətlərin araşdırılmasında yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsin əməllərini ifşa etmək üçün sübutların epizodlarla elan olunması daha məqsədəuyğundur. Ona görə ki, sübut tam məlum olduqda o, ifadəsinin sonrakı istiqamətini özü üçün əlverişli şəkildə tənzimləyə bilər. Bu da çox zaman yalan ifadənin ifşa edilməsini çətinləşdirir.

Müstəntiq sübutları təqdim edərkən müəyyən şərtlərə əməl etməlidir: 1) yalnız hərtərəfli yoxlanılmış və təkzibedilməz sübutlar təqdim edilməlidir; 2) sübutlar müvafiq vaxtda və şəraitdə təqdim edilməlidir. Bu zaman müstəntiq tələsməməli və sübutların təqdim edilməsi üçün optimal vaxt müəyyənləşdirməlidir; 3) müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin təqdim ediləcək sübutlara münasibətini müəyyən etməyə çalışmalıdır. Məsələn: təqsirləndirilən şəxsə şahid ifadələri elan olunmazdan əvvəl onun şahidə münasibətini aydınlaşdırmaq zəruridir. 4) sübutlar təqdim edildikdən sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə onların əhəmiyyətini, mahiyyətini izah etməlidir. [11, s.45]

Yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsin müsbət mənəvi keyfiyyətlərindən istifadə olunması. Bir çox hallarda yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxslər heç də təqdirəlayiq davranış nümayiş etdirmirlər və yalan ifadə verməklə həyat prinsiplərinə, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə qarşı çıxmış olurlar, özləri haqqında mənfi rəy formalaşdırırlar. Adətən belə şəxslər ilk dəfə cinayət törətmiş şəxslər olur. Bu zaman müstəntiq belə şəxslərə irad tutmaq, tənqid etmək deyil, onlara müsbət mənəvi keyfiyyətlərini, bəzən onun əldə etdiyi nailiyyətləri xatırlamağı təklif etməlidir. Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə onun yüksək mənəvi keyfiyyətləri, nailiyyətləri ilə yalan ifadə vermə faktını müqayisə etməklə, onu yanlış mövqə tutduğuna inandırmalıdır. Belə hallarda müstəntiqin daha çox inandırma, emosional təsir və nümunə metodlarından istifadə etməsi məqsədəuyğun hesab etmək olar.

İnandırma metodu. Bu metoddan istifadə edərək müstəntiq iş üzrə konkret materiallara, istintaq təcrübəsinə əsaslanmaqla yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsi düzgün mövqə tutmadığını inandırmağa çalışır.

L.V.Bertovski qeyd edir ki, müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi dilə tutmaqdan daha çox inandırmalıdır. [12, s.45] Bu metod şəxsin müsbət mənəvi keyfiyyətlərinə təsir etməni nəzərdə tutur. İnandırma metodu yalnız şəxsin müstəntiqlə ünsiyyətdə olmaq və onu dinləmək istəyi olduğu halda mümkündür. Məhz buna görə də, yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxslə psixoloji kontaktın yaradılması inandırma metodunun həyata keçirilməsinin zəruri şərtidir.

Müstəntiq inandırma metodundan istifadə edərkən, dindirilən şəxsin inkişaf səviyyəsini, təhsilini, intellektual səviyyəsini və psixi xüsusiyyətlərini mütləq nəzərə almalıdır. [13, s.297]

Emosional təsir metodu. Yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı müstəntiq tərəfindən onun emosional vəziyyətinə diqqətlə yanaşmanı tələb edir, yəni onun tutduğu mövqeyi, nədən narahat olmasını, ittihamın əsaslı olub-olmamasını düşünməsinə dərk etmək lazımdır. [14, s.54] Dindirilən şəxsin emosional vəziyyəti müstəqil sübut əhəmiyyəti kəsb etməsə də, onu düzgün ifadə verməyə yönəlmiş olur. Yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsə emosional təsir etmə zamanı qanunçuluq prinsipinə zidd olan aldatmaqla, yalan vədlər verməklə, psixi və fiziki məcbur etmə üsullarından istifadə oluna bilməz.

Nümunə metodu. Bu zaman müstəntiq öz şəxsi nümunəsi əsasında və yaxud digər şəxslərin müsbət hərəkətləri barədə məlumat verməklə yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsə psixoloji təsir edə bilər. Müstəntiqin düzgün davranışı dindirilən şəxsə daha çox tərbiyəvi təsir göstərə bilər. Bu psixoloji təsir dindirmədən əvvəl, müstəntiqlə dindirilən şəxsin ilk tanışlığından başlanır. Ona görə də müstəntiq xarici görünüşünə fikir verməli, səliqəli olma verərkən çalışmalıdır ki, həmin nümunələr real, dindirmənin mahiyyətinə uyğun və onun iştirakçıları dindirilənə tanış olsun. Nümunə metodu yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxsə ifadə verməyə maraq oyadır. Bu metoddan istifadə edərkən müstəntiq gərək müəyyən pedaqoji bacarığa malik olsun.

Bəzi hallarda yetkinlik yaşına çatmayana təqsirləndirilən şəxslər maraqlı şəxslərin qisas, intiqam alınacağından qorxaraq yalan ifadə verirlər. Belə olan halda müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə olan qorxu hissini aradan qaldırmalı və müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri görməlidir.

Əgər cinayət mütəşəkkil cinayətkar dəstə (qrup) tərəfindən törədilsə, onda qrup üzvlərindən kimə qarşı daha çox sübut varsa, onun birinci dindirilməsi də məqsədəuyğun olardı [15, s.4].

İfadələrin detallaşdırılması. Dindirmənin bu taktiki üsulu düzgün ifadələrin alınması, cinayət iştirakçılarının ifadələrindəki ziddiyyətlərin müəyyən edilməsi, yalanın ifşa edilməsi, aliblərin yoxlanılması məqsədilə istifadə olunur. Qeyd olunan üsulun mahiyyəti cinayət hadisəsinin bütün elementlərinin maksimum və tam şəkildə protokolda qeyd edilməsindən ibarətdir. Detallaşdırma xüsusilə təkrar dindirmə zamanı effektivdir, çünki yalan ifadə verən şəxs təkrarən hadisənin ayrı-ayrı hallarını xatırlaya bilmir və ya tamamilə unudur. Belə halda müstəntiq dindirilən şəxsə cinayət hadisəsi, ondan əvvəl və sonrakı hərəkətlər barədə ətraflı məlumat əldə etməyə çalışır. Əgər dindirilən şəxs yalan ifadə verərsə o, hadisənin ayrı-ayrı halları barədə qeyri dəqiqliyə yol verə bilər. Bundan əlavə, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs ətraflı təkrarən dindirildikdə müvafiq sübutları təqdim etməklə ifadələri yoxlamaq və təkzib etmək daha asandır. Alınan ifadələrin doğruluğuna yoxlama sualları verməklə əmin olmaq mümkündür.

Gözləmə. Gözləmə taktiki üsulu məhz yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin tərəddüd hisslərinə, şübhələrinə əsaslanır. Təqsirləndirilən şəxs yalan ifadə verərkən müstəntiq ona bildirməlidir ki, istintaq onun söylədiklərinin həqiqətə uyğun olmadığını təsdiq edən kifayət qədər sübutlara malikdir. Müəyyən sübutlar, dəlillər gətirdikdən sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə verilmiş sualları yenidən cavablandırmağı xahiş edir. Daha sonra müstəntiq dindirmədə müəyyən fasilə etməlidir ki, təqsirləndirilən şəxs müəyyən qərar qəbul etsin. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadə verməyinin əhəmiyyətsizliyini nümayiş etdirir və ona yeni bir şans verir.

Qəfil faktorların təmin edilməsi. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadəsinin ifşa olunmasında qəfil faktorlardan istifadə özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman dindirilən şəxsə gözlənilməz maddi sübutların təqdim edilməsi və ya digər şəxslərin doğru ifadələrinin açıqlanması müsbət nəticəyə səbəb olur. Xüsusilə qrup halında törədilən cinayətdə iştirakçıların birinin ifadəsinin açıqlanması şəxsin bu əməldə iştirakının etirafına səbəb olur.

Təqsirləndirilən şəxsə müstəntiqin hər şeydən xəbərdar olması təsəvvürü yaratmaq. Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə hər şeydən xəbərdar olması təsəvvürünü yaratmaqla ondan düzgün ifadələr əldə edə bilər. Bu zaman müstəntiq dindirmə zamanı yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi əsas faktla əlaqəsi olan ikinci dərəcəli hallar barədə məlumatlandırır. Təqsirləndirilən şəxs cinayət hadisəsi ilə bağlı incəliklərin belə müstəntiqə məlum olduğunu gördükdə, yalan danışmağın mənasızlığını dərk edərək doğru ifadə vermiş olur. Məsələn: müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə onun tərcüməyi halı barədə ətraflı məlumat verməklə necə hazırlıqlı olduğunu nümayiş etdirmiş olacaqdır.

Müstəntiqin təqsirləndirilən şəxsə işin bu və ya digər halı haqqında xəbərdar olduğunu gizlədilməsi. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadə vermə hallarının ifşa edilməsində bu taktiki üsul mühüm rol oynayır. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dindirmənin əvvəlində müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə bu və ya digər hal barədə məlumatla malik olduğunu xəbərdar etmir və bu zaman təqsirləndirilən şəxs müstəntiqin «məlumatsızlığından» istifadə edərək yalan ifadə verir. Müstəntiq də öz növbəsində təqsirləndirilən şəxsə hansı faktlara əsaslanıb belə ifadə verdiyini aydınlaşdırmalıdır. Təqsirləndirilən şəxs həmin faktları göstərdikdən sonra müstəntiq işdə olan sübutları təqdim edir və şəxs yalan ifadə verməyinin əhəmiyyətsiz olduğunu başa düşmüş olur.

Dolayı dindirmə. Əgər müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin konkret hal barədə yalan ifadələr verəcəyinə əmindirsə, bu zaman o, dolayı dindirmə həyata keçirməlidir. Dolayı dindirmənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxs başqa halların müəyyən edilməsi istiqamətində dindirilir, bu zaman ondan istintaq əhəmiyyəti kəsb edən hal barədə məlumat dolayı yolla əldə olunur. Dolayı dindirmə informasiya ilə gizli maneərlərə əsaslanaraq verilən yalan suallara dindirilən şəxsin əhəmiyyətsiz saydığı verdiyi ifadələrdən doğru məlumatlar əldə etməyə imkan verir

Sürətli tərzdə dindirmə. Dindirmə gedişində yalan ifadə verən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslər adətən müstəntiqin suallarına əvvəllər verdiyi ifadələrlə uyğunsuzluq, ziddiyyət yaratmayan cavablar verməyə çalışırlar. Buna görə də suallara cavab verərkən, təqsirləndirilən şəxs müəyyən qədər düşünür, cavablarını hərtərəfli hazırlayır. Belə olan təqdirdə, müstəntiq dindirməni sürətli tərzdə aparmalıdır. Müstəntiq dindirməni sürətləndirməklə təşəbbüskarlığı ələ alır, təqsirləndirilən şəxsə cavabları düşünməyə, hazırlamağa imkan vermir. Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə çoxsaylı sübutlar təqdim etməklə, suallar verməklə, onu çıxılmaz vəziyyətə salaraq yalan ifadə vermənin qarşısını almış olur. Bu zaman təqsirləndirilən şəxs münasib cavab hazırlaya bilmir. Sürətli tərzdə dindirmənin gedişində təqsirləndirilən şəxs bir qayda olaraq, əvvəlki ifadələri ilə ziddiyyət təşkil edən məlumatlar verir.

Təkrar dindirmə. Yalan ifadə verən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin ifşa edilməsində təkrar dindirmə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təqsirləndirilən şəxs əksər hallarda verdiyi yalan məlumatları tam yadda saxlaya bilmir. Təkrar dindirmə zamanı təqsirləndirilən şəxs bu və ya digər faktları unudur və yaxud ilkin ifadələrindən fərqli şəkildə məlumat verir. Yalan ifadə verən təqsirləndirilən şəxsi təkrar dindirməklə, müstəntiq ilkin ifadələrlə ziddiyyət təşkil edən halların dairəsini müəyyənləşdirir, ifadələrin həqiqiliyini aydınlaşdırır və nəhayət, dindirilən şəxsi ifadələrində olan ziddiyyətləri aşkar etməklə ifşa etmiş olur.

İstintaqın imkanlarının nümayiş etdirilməsi üsulu. Bu üsuldan istifadə etməklə müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə onun ifadələrindən asılı olmayaraq cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən halların istintaqın öz imkanları vasitəsilə müəyyən edə biləcəyini bildirmiş olur. Bu taktiki üsulun iki növü vardır. Bir halda müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə onu ifşa edə bilən sübutları müxtəlif istintaq hərəkətləri vasitəsilə əldə olunacağını bildirir. Digər halda isə təqsirləndirilən şəxsə müasir elmin imkanlarını nümayiş etdirir.

Əgər təqsirləndirilən şəxsin konkret cinayətdə təqsiri sübuta yetirilmişdirsə, lakin üstü açılmamış digər oxşar cinayətlərin də bu şəxs tərəfindən törədilməsinə əsaslı şübhələr varsa, müstəntiq bu taktiki üsuldan istifadə etməlidir.

Bəzi hallarda bu və ya digər səbəblərdən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs yalandan təqsirini etiraf edir və bu barədə ifadələr vermiş olur. Əgər təqsirləndirilən şəxs elan olunmuş ittihamla özünü tam təqsirli bilirsə, onu işi üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün hallar barədə dindirməli və bu etirafın düzgünlüyünü yoxlamalıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-in 126.5.1-ci maddəsinə görə təqsirləndirilən şəxsin cinayət törətməkdə öz təqsirini etiraf etməsi yalnız iş üzrə bütün sübutların məcmusu ilə təsdiq edildiyi halda ona qarşı ittihamın əsası kimi qəbul edilə bilər. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bir çox hallarda təqsirləndirilən şəxs ona yaxın şəxsləri cinayət məsuliyyətindən uzaqlaşdırmaq məqsədilə onu nüfuzdan salan məlumatın aşkar olunması qorxusu altında, marağı olan şəxslərdən mükafat almaq arzusu ilə, daha ağır cinayətdə ifşa olunmamaqdan ötrü və s. səbəblərdən cinayətin onun tərəfindən edilməsini yalandan etiraf edir. Məhz bu səbəbdən müstəntiq:

- yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi ətraflı dindirməli və onun verdiyi məlumatların hansı faktlara əsaslandığını dəqiqləşdirməli;

- yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsi yalnız cinayət törətmiş şəxsə məlum olan faktlar barəsində dindirməli;

- yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin ifadələrini yoxlamaq məqsədilə digər istintaq hərəkətləri aparmalı;

- yetkinlik yaşına çatmayan dindirilən şəxsin öz ifadələrində olan ziddiyətlərdən müəyyən edib onlardan düzgün istifadə etməli. V.N. Dolinin qeyd edir ki, dindirmə prosesində cinayət iştirakçıları arasında mövcud ziddiyətlərdən, həmçinin dindirilən şəxsin öz ifadələrində olan ziddiyətlərdən düzgün istifadə etmək lazımdır. [16, s.3]

Bəzən təcrübədə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs yalandan öz təqsirini etiraf edir. Təqsirini etiraf etmiş təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin əsas taktiki üsullarından biri onun ifadələrinin dəqiqləşdirilməsidir. Bu üsul təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqədar hərəkətlərinin ardıcılığını müəyyən etməyə imkan verir. Dindirmənin belə taktiki üsulla aparılması iş üçün əhəmiyyət kəsb edə bilən bütün faktların aydınlaşdırılmasına, habelə yalan ifadə vermə hallarının ifşa edilməsinə imkan verir. Məhz ifadələrin dəqiqləşdirilməsi vasitəsilə müstəntiq cinayətin iştirakçılarını müəyyənləşdirə, cinayətin predmetinin olduğu yeri aydınlaşdırma, habelə təqsirləndirilən şəxsin ifadələrinin həqiqiyini təsdiq edə bilən yeni sübutlar əldə edə bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məhz belə üsulla aparılan dindirmə yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin gələcəkdə öz ifadələrindən imtina etmə hallarını əhəmiyyətsiz edir.

Beləliklə, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində istifadə olunan taktiki üsullar və taktiki kombinasiyalar talama ilə bağlı cinayətlərin araşdırılmasında sübut əhəmiyyəti kəsb edən aşağıdakı halların müəyyən edilməsinə xidmət edir: talama ilə bağlı cinayətlərin törədilməsi yeri, vaxtı və şəraiti; talama ilə bağlı cinayətlərin törədilməsi və gizlədilməsi üsulları; talama ilə bağlı cinayətlərin törədilməsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə birgə həddi buluğa çatmış şəxsin iştirak edib-etməməsi; talama ilə bağlı cinayət qəsdinin predmeti; bu növ cinayətdə iştirak edən şəxslərin dairəsi və cinayətdə hər birinin rolu; talama ilə bağlı cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı; bu növ cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraiti.

Aparılan təhlillər əsasında ibtidai istintaq mərhələsində yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilmə taktikası ilə bağlı aşağıdakı müddəaları qeyd etmək olar:

- cinayətin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasında, iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təqsirləndirilən şəxs cinayət hadisəsi barədə prosesin digər iştirakçılarından daha çox məlumatla malik olduğundan, onun ifadələri müstəntiqə digər sübut növləri ilə müəyyən edilməsi mümkün olmayan halları aydınlaşdırmağa imkan verir;

- müstəntiq təqsirləndirilən şəxsi dindirməklə, iş üçün əhəmiyyətli olan hallar barədə məlumatlar əldə etməklə yanaşı, təqsirləndirilən şəxsin ifadə vermək hüququnu təmin etmiş olur;

- təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin özünəməxsus prosessual qaydası və taktiki üsulları vardır. Təqsirləndirilən şəxsin işin nəticəsində maraqlı olması, habelə yalan ifadə verməyə və ya ifadə verməkdən imtina etməyə görə cinayət məsuliyyəti daşımaması onun dindirilməsinin taktikasına təsir edən əsas amillərdəndir;

- dindirmə zamanı müsbət nəticələrin əldə olunması üçün müstəntiq təqsirləndirilən şəxslə psixoloji əlaqə yaratmalı və qanunvericiliyin tələblərinə zidd olmayan psixoloji təsiretmə üsullarından istifadə etməlidir. Buna görə də müstəntiq psixologiya və pedaqogika sahəsində müəyyən biliklərə malik olmalıdır [17, s.118];

- dindirmənin müvəffəqiyyətlə aparılması üçün müstəntiq müəyyən hazırlıq hərəkətləri həyata keçirməlidir. Hazırlıq hərəkətləri düzgün ifadələrin əldə olunmasına zəmin yaradır;

- yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirmə taktikası dindirmə şəraitinin münaqişəsiz və ya münaqişəli olmasından asılı olaraq müəyyən edilir. Münaqişəsiz şəraitdə təqsirləndirilən şəxsin dindirmə taktikası onun iş üçün əhəmiyyət kəsb edən faktları yada salmağa və vicdanlı yanılma hallarını aradan qaldırmağa yönəlmişdir. Münaqişəli şəraitdə təqsirləndirilən şəxsin dindirmə taktikasının əsas məqsədi yalan ifadə verən, habelə ifadə verməkdən imtina edən təqsirləndirilən şəxslərin yanlış mövqedə olduqlarını nümayiş etdirmək və onlardan obyektiv həqiqəti əks etdirən məlumatlar əldə etməkdir;

- münaqişəli istintaq şəraitində müstəntiq yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində söhbət, sübutların təqdim edilməsi, onun müsbət mənəvi keyfiyyətlərindən istifadə olunması, gözləmə, qəfil faktorların təmin edilməsi, şəxsdə müstəntiqin hər şeydən xəbərdar olması təsəvvürünün yaradılması, təqsirləndirilən şəxsdən işin bu və ya digər halları barədə xəbərdar olduğunun gizlədilməsi, dolayısı dindirmə, sürətli tərzdə dindirmə, təkrar dindirmə, ifadələrin detallandırılması, istintaqın imkanlarının nümayiş etdirilməsi kimi taktiki üsul və kombinasiyalardan istifadə sübutların əldə olunmasını təmin edir, eyni zamanda iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

İstinadlar:

1. Белкин Р.С. Криминалистика М., 2003, с.616.
2. Филиппов А.Г. Криминалистика 3-ое издание. М., 2004, с.248.
3. Криминалистика. Учебник / под редакцией доктора юрид. наук, проф. Д.И. Сулейманова. Баку, 2000. С. 395.
4. Жанбаев Е. Тактические приемы и правила допроса. Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы II Междунар. науч. конф. г. Пермь: Меркурий, 2014. С. 101.
5. Соловьев А. Б. Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970. С. 10.

6. Сапова Анна Геннадьевна. Тактические особенности допроса несовершеннолетних подозреваемых (обвиняемых) // Научные исследования. 2018. №4 (23). С. 212 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/takticheskie-osobennosti-doprosa-nesovershennoletnih-podozrevaemyh-obvinyaemyh> (дата обращения: 08.06.2023).

7. Зекох З.А. Основы допроса несовершеннолетнего обвиняемого, совершившего корыстно - насильственное преступление // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. М., 2017. №9. С.21.

8. Хайдаров А.А. Предъявление доказательств как отдельное процессуальное действие // Вестник Казанского Юридического Института МВД России, 2015. № 1 (19). С. 82.

9. Симилайтис В.К. Тактика предъявления доказательств при допросе обвиняемого. Л.ЛГУ, 1979, с.13.

10. Saricalinckaya K.Q. və b. İstintaq taktikası. Bakı, 1991, С.135.

11. Порубов Н.И. Тактика [допроса предварительном следствий. М., 1998. С.45.

12. Бертовский Л.В. Допрос: тактика и технологии. М.: Экзамен, 2015.С. 303

13. Ковалев А. Г. Психология личности. М., 1967, С. 297.

14. Черемных В. В., Янко Б. М. Психолого – педагогические особенности проведения следственных действий с несовершеннолетними. Екатеринбург ,2017. С. 54.

15. Мишуточкин А.Л. К вопросу о тактике допроса в условиях в конфликтной ситуации. Криминалисты. Научный портал. 2020 г. (Дата обращения: 09.06.2023.) //kriminalisty.ru/k-voprosu-o-taktike-doprosa-v-usloviyah-konfliktnoj-situaczii/

16. Долинин В.Н. «Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого в конфликтной ситуации». «Электронное приложение к «Российскому Юридическому журналу»» 6/2013. (Дата обращения: 10.06.2023.) <https://cyberleninka.ru/article/n/taktika-doprosa-podozrevaемого-i-obvinyaемого-v-konfliktnoj-situatsii/viewer> <https://>

17. Сулейманов С.А. Тактико-криминалистические особенности производства следственных действий с участием несовершеннолетних потерпевших. Евразийский Научно - Исследовательский Институт Проблем Права, 1 (26).М. 2017. С.118.

TACTICAL ASPECTS OF INTERROGATION OF A JUVENILE ACCUSED IN CONFLICTIVE INVESTIGATIVE SITUATIONS DURING THE INVESTIGATION OF LOOTING CRIMES

Janpolad Daanov*

Abstract

By its nature, interrogation is a very planned, complex action and has criminal, organizational, psychological and ethical aspects. Interrogation is further complicated by conflicting circumstances when the person being questioned does not want to give an accurate statement or refuses to answer questions asked by the investigator. The article is mainly devoted to organizational, tactical and some psychological issues related to the interrogation of a minor in conflict situations that arise during the investigation of greedy crimes. At the same time the use of tactical methods was considered during the interrogation of the accused in conflict situations, conversation, sudden factor, detailing of statements, creating the impression for accused that the investigator is aware of everything, using the positive moral qualities of the accused to a minor, indirect interrogation, repeated interrogation, etc. Regarding the examined subject, it was concluded that the use of tactical-psychological methods during the interrogation of a minor accused

---

* Head of the Police Academy of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Major General of Police

in the investigation of crimes of greed makes it possible to obtain more accurate and complete statements.

Keywords: *juvenile accused, indirect interrogation, conflict situations, tactical combination, logical effect, emotional impact, method of persuasion.*

ТАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНОГО В КОНФЛИКТНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КОРЫСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Джанполад Даанов*

Резюме

По своему характеру допрос - действие многоплановое, сложное, имеющее криминалистические, организационные, психологические и этические аспекты. Наиболее сложен допрос, когда допрашиваемый не желает давать правдивые показания, либо отказывается отвечать на вопросы следователя, в результате возникает конфликтная ситуация.

Статья посвящена организационным, тактическим и некоторым психологическим приемам проведения допроса несовершеннолетнего обвиняемого в конфликтной ситуации при расследовании корыстных преступлений. Рассмотрены и описаны наиболее распространенные тактические приемы как беседа, фактор внезапности, детализация показаний, создание представления о большей осведомленности следователя, метод косвенного допроса, повторный допрос и т.д. Делается вывод, что использование тактико - психологических приемов при допрос несовершеннолетнего обвиняемого позволяет добиться необходимого результата - получения полных и правдивых показаний в ходе расследований по корыстным преступлениям.

Ключевые слова: *несовершеннолетний обвиняемый, косвенный допрос, тактический прием, тактическая комбинация, логическое воздействие, эмоциональное воздействие, метод убеждения.*

---

* Начальник Полицейской академии Министерства внутренних дел Азербайджанской Республики, генерал-майор полиции